

II. Társadalomtudományos vizsgálati módszerek a településfejlesztés megalapozásában

Letenyei László: TeTT társadalmi egyeztetés módszertan

1999 óta dolgozom a térség- és településfejlesztési „szakmában”. Tapasztalataim szerint több társadalomtudományi vizsgálati módszer jól alkalmazható lenne a településfejlesztésben, ám a gyakorlatban kevesen és ritkán használják. A jelen írásban⁷ először arról esik szó, hogy mi a *társadalmi vizsgálat* szerepe a települési tervezési folyamatban, majd a *terület-, vidék- és településfejlesztő, -rendező* szakmák bemutatása következik. Röviden ismertetjük a „társadalmi egyeztetés” kortárs hazai módszereit, majd a TeTT Consult tudásbázisát képező további *társadalomtudományos adatgyűjtési technikákat*.

Jelen szövegben egyszerre utalok a *települési és/vagy térségi* feladatokra, amikor „fejlesztési koncepcióról”, „rendezésről” stb. írok. Ennek oka, hogy a társadalomtudományos vizsgálat módszertana alapvetően nem különbözik, ha *települést* vagy *térséget* vizsgálunk. A „település vagy térség lakossága” helyett a „helyi társadalom” kifejezést használom. A térségi vagy településrendezési jogosultságú szakemberekre „tervezőként”, a társadalom megismerésével, a rendezési feladatok társadalmi monitoringjával foglalkozó társadalomkutatókra „kutatóként” hivatkozom.

Elvben az egyes fejlesztési projektek műszaki szakemberek, társadalomkutatók és pénzügyesek együttműködésének eredményeképp jönnek létre. Például: egy tornaterem létesítése elsősorban az iskola, másrészt az üzemeltető önkormányzat gondja. A tervezés természetesen építész, a finanszírozás pénzügyi kérdés, és felmerülhetnek más (településszerkezeti, műemléki,

---

⁷ Eredetileg megjelent: Letenyei László 2004: Településkutatás, I. kötet. Budapest: L' Harmattan és Ráció Kiadó. Részletek az I. és II. fejezetből. Jelen kötet részére átszerkesztette, továbbá 2007. évi adatokkal frissítette: Sándor Csaba.

környezetvédelmi, oktatáspolitikai stb.) megfontolások is. Hogy a remélt társadalmi hasznok reálisak-e, illetve arányban vannak-e az áldozatvállalás mértékével – ennek eldöntése a társadalmi vizsgálat feladata. Az alkalmazott társadalomkutatónak választ kell tudnia adni arra, hogy többet fog-e sportolni az ifjúság és/vagy a veszélyeztetett korosztály, javul-e az életminőség, kevesebb lesz-e a keringési betegség, magasabb-e a várható élettartam stb. Ilyen értelemben a társadalmi vizsgálatot illeti az „elsőség”: a közlekedési, építészeti, műemlékvédelmi, pénzügyi megvalósíthatósági stb. munkarészekhez akkor érdemes nekilátni, ha a javaslat a társadalomtudományos felmérés szerint megalapozott.

Koncepció, fejlesztés és rendezés

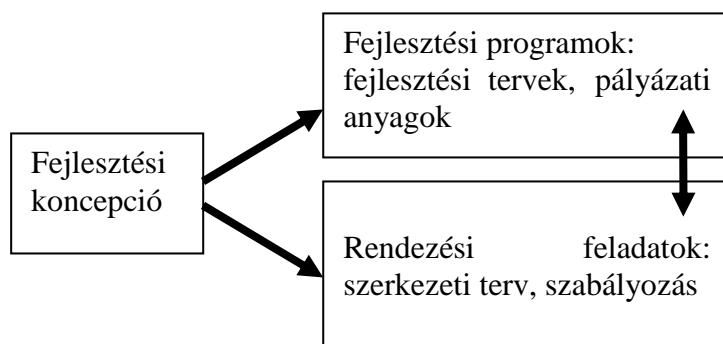
A mindennapi gyakorlatban a települési és területfejlesztési szakmában háromfajta feladatról szoktunk beszélni: koncepcióalkotás, fejlesztés és rendezési feladatok.

A fejlesztési koncepció egy térség vagy település operatív fejlesztési programjait és rendezését megalapozó alapidokumentum. Egy jó koncepció az élet minél több területére vonatkozóan, komplex szemlélettel készül, amelyben a társadalmi szempontokon kívül (egyebek közt) gazdasági, helyi politikai, földrajzi, környezetvédelmi, egészségügyi, infrastrukturális, közlekedési, műemléki, művelődési és más szempontok is felmerülhetnek. Az adott területre vonatkozó információkat szélesebb kontextusban, regionális, országos vagy uniós összehasonlításban is értelmezni kell. A koncepcióban megjelenik a múlt öröksége, a jelen tennivalói és a jövő célkitűzései: a dokumentum a statikus állapotleíráson túl idősoros elemzések segítségével bemutatja a települést, térséget érintő legfontosabb folyamatokat, illetve az egyes területeken előrejelzéseket és jövőképet is megfogalmaz. A különböző szempontok alapján írt dokumentumnak egységesnek kell lennie, amelyből kiderül az egyes vizsgálati területek kapcsolatrendszer. Elvárható például, hogy a gazdasági erőforrások, a szociálpolitika és a környezetvédelem kérdései a maguk szervesen összekapcsolódó módján kerüljenek bemutatásra. A gyakorlatban persze a koncepciót megalapozó

kutatások nem mindig törekedhetnek a teljességre, általában ésszerű kompromisszumokat kell kötni a kutatás mélysége, költségei és időtartama között. A készülő koncepciók főleg akkor lesznek jól hasznosíthatók, ha a készítők már a vizsgálati szakaszban is elsősorban a legfontosabb helyi kérdésekre koncentrálnak erőforrásaikat; éppen ezért nincs is állandó recept a „jó” koncepció elkészítésére.

Mind a rendezési, mind pedig a fejlesztési feladatok alapja a térségi vagy településfejlesztési koncepció, a kétfajta tevékenység azonban különbözik egymástól. Viszonyuk mellérendelt, mindkét tevékenység a fejlesztési koncepcióra építve és egymást figyelembe véve végezhető.

1. ábra: A koncepció, a fejlesztés és a rendezés viszonya

A rendezési feladatokat jogszabályok írják elő. A területfejlesztés és -rendezés kereteit az 1996. évi XXI. törvény, a településfejlesztés és -rendezés önkormányzati feladatait elsősorban az 1990 évi LXV. (önkormányzati) törvény tartalmazza; hozzá kell tennünk, hogy a hazai településfejlesztési törvény nem született meg. A településrendezés hazai alapidokumentuma az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvény. Ez utóbbi jogszabály, mint erre Kőszegfalvi és Loydl⁸ (1999) rámutatnak, a településrendezést mint fogalmat ugyan nem határozza meg, de megjelöli célját, feladatát és eszközeit. Célja – hogy röviden fogalmazzunk – a területfelhasználás szabályozása, az infrastrukturális hálózat és az építés helyi rendjének kialakítása. Feladata a fejlődés

⁸ Kőszegfalvi György és Loydl Tamás 1999: *Településfejlesztés*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó: 175.

kereteinek és az értékek megőrzésének biztosítása a terület felhasználására és beépítésére vonatkozó helyi szabályok kialakításával. A megvalósítás *eszköze* négy dokumentum: a *fejlesztési koncepció*, a *településszerkezeti terv*, a *szabályozási terv* és a *helyi építési szabályzat*. A *szabályozási terv* a helyi építési szabályzat szöveges megfogalmazását grafikus formában (térképen) rögzíti, illetve (a grafikai lehetőségeket kihasználva) azt kiegészíti.

A településrendezés (korábban: városrendezés) jogi szabályozása Magyarországon 1937-ben került törvényi erőre. Az 1937. évi VI. törvénycikk fogalomhasználata az 1997. évi LXXVIII. törvény elfogadásáig érvényben volt; nem csoda, hogy a kortárs urbanista szakzsargon ma is sokszor a régi fogalmakat használja. A 2. ábra a régi és az új jogszabály főbb fogalmait mutatja be.

A *településrendezési terv* (az 1997. évi LXXVIII. törvény szóhasználatában) a szerkezeti terv és a szabályozási terv összefoglaló elnevezése. Az idézett jogszabály egyik vívmánya, hogy a szabályozási tervet nem kell minden településnek elkészítenie; egyszerűen fogalmazva, csak az új beépítésre vagy jelentős változtatásra kerülő területek esetén kell rendezési tervet készíteni. Ez a könnyítés elsősorban a fogyó népességű kistelepülések önkormányzatainak kedvező. A *rendezési folyamat* fogalmat a törvény nem használja, a gyakorlati szóhasználatban a fenti rendezési eszközök *elkészítését*, *elfogadását* és *megtartását* takarja. A rendezési terv elkészítése elsősorban mérnöki feladat, amelyet ezért csak rendezési jogosultsággal rendelkező szakember készíthet. A jogosultság feltétele (jogszabályban meghatározott módon) szakirányú felsőfokú végzettség, kamarai tagság és szakmai gyakorlat. A településtervezői jogosultság nem jogosít térségi tervezői feladatok ellátására, és viszont.

A *szerkezeti terv* a település térbeli-fizikai kialakítását rögzíti, tartalmazza az egyes területrészek felhasználási módját, a szükséges infrastruktúra térbeli kialakítását stb. A szerkezeti terv mindig hosszú távú kitekintéssel készül. A településszerkezeti tervet az önkormányzat képviselőtestülete *határozattal* fogadja el, a határozat csak az önkormányzatra nézve kötelező jellegű.

2. ábra: A rendezési feladatok érvényes elnevezései 1997 előtt és után

Rendezési folyamat főbb elemei 1937-1997.	A rendezési terv részei 1937-1997.	A rendezési terv elemei az 1997. évi LXXVIII. törvény alapján
Általános rendezési terv (ÁRT)	Terület-felhasználási és településszerkezeti terv	Településszerkezeti terv
	Általános szabályozási és övezeti terv	Szabályozási terv és helyi építési szabályzat
Részletes rendezési terv (RRT)	Szabályozási előírások	
	Részletes szabályozási terv	Szabályozási terv és helyi építési szabályzat
	Szabályozási előírások	

A *szabályozási terv* a szabályzat építési előírásait térképen, rajz formában foglalja össze. A szabályozási terv rövidebb távra szól, ezért nem feltétlenül tartalmazza a szerkezeti terv valamennyi elemét, de a szerkezeti tervben megfogalmazott távlati céloknak nem mondhat ellent. A *helyi építési szabályzat* a helyi építésügyi követelményeket tartalmazó és a szerkezeti tervben foglaltak megtartását szolgáló jogi dokumentum. A *szabályozási terv* és a *helyi építési szabályzat* az építésügyi munka alapja; a dokumentumokat az önkormányzat képviselőtestülete *rendelettel* fogadja el, a jogszabály az önkormányzat területi hatályán mindenkre, így a magasabb szintű

közigazgatási egységekre (regionális, állami vagy uniós szervekre) is érvényes.

A *fejlesztési feladatokat* nem foglalja össze egyetlen jogszabály, bár több jogszabály is érinti. A fejlesztés célja egy terület vagy egy település egésze vagy része fejlődésének gyorsítása (hazai szóhasználatban „*ingatlanfejlesztésnek*” nevezzük egy vagy több telek beépítését, ezzel azonban jelen írás nem foglalkozik). A fejlődés lehet minőségi vagy mennyiségű jellegű, de minden esetben elvárható, hogy a gyarapodás igazolható legyen bizonyos mérőszámok, indikátorok alapján. A fejlesztés történhet egy vagy több szempont szerint, utóbbi esetben komplex fejlesztésről beszélhetünk. A konkrét fejlesztési tervek, bár a fejlesztési koncepción alapulnak, többnyire a koncepciónál kevésbé komplex szemléletűek. A fejlesztési projektek rövid vagy hosszú távra egyaránt szólhatnak. Jellemzően a hosszú távú programok komplexebb jellegűek, a rövid távú projektek pedig szűkebb körű, de konkrétabb jellegű célokat követnek. Az élet számos forgatókönyvvel szolgálhat a fejlesztési feladatok ellátására; jellemzően a koncepció alapján írt fejlesztési terv megfogalmazását egy pályázati időszak követi, amelyet sikeres esetben egy kivitelezési/végrehajtási, majd egy nyomon követési/monitoring és értékelő szakasz követ. A korábbi fejlesztések általában újabbak alapját vetik meg, ezért a fejlesztések sikeres esetben egy végtelennek tűnő láncolatot képeznek. A rövid és hosszú távú projektek időben és hatásukat tekintve is átfedésbe kerülhetnek, a dokumentumok nincsenek „*elváágólag*” egymáshoz igazítva, mint a rendezési feladatok esetében. A fejlesztési feladatok során a fejlesztéssel kapcsolatos lakossági vélemények gyűjtésekor, konfliktuskezeléskor vagy a monitoring során többnyire felbukkannak olyan társadalmi kérdések, amelyekre társadalomtudományos vizsgálati munkarészek tudnak választ adni.

2009. évben a 1997. évi LXXVIII. törvény 7. §-a kiegészítésre került az *integrált városfejlesztésre* vonatkozó két bekezdéssel:

„(4) Az integrált településfejlesztési stratégia városok és több település közös tervezése esetén a településfejlesztési koncepció kötelező önálló munkarésze. Integrált településfejlesztési stratégiát

község is készíthet a településfejlesztési koncepció önálló munkarészeként.

(5) Az integrált településfejlesztési stratégia meghatározza a települések középtávú településfejlesztési tevékenységét, összehangolja a különböző szakpolitikai megközelítéseket, összefogja és ütközteti az érintett partnerek (üzleti szektor, civil szektor, közsféra szereplői, lakosság) céljait, elvárásait, meghatározza a fejlesztési célokat, azok finanszírozási módját, továbbá a megvalósítás és fenntartás módját is összefüggéseiben kezeli.”

A társadalmi egyeztetés szerepe a település- és területfejlesztés és -rendezés során

Bár egy települési vagy térségi fejlesztési koncepció egységes dokumentum, gyakori, hogy előkészítésekor több szaktanulmány készül, és a koncepció ezekre épül. Később, a rendezési szakasz során már kifejezett előírás bizonyos műszaki szaktanulmányok elkészítése. A társadalmi szaktanulmány (hatástanulmány) a társadalomtudomány eszközeit használja, és a helyi társadalom leírásával, az emberek véleményével foglalkozik. A helyi társadalom helyzetének és véleményének ismerete szinte minden fejlesztési elképzelés során fontos a döntéshozó részére. A jó koncepciónak, illetve a jó fejlesztési vagy rendezési tervnek az ott élő emberek igényeit és elképzeléseit kell tükröznie. Ahhoz, hogy egy település „élhető” lakóhelyként, polgárainak megfelelő otthonaként funkcionáljon, alapvető fontosságú, hogy a jövőbeli fejlesztések az ő igényeiken nyugodjanak. Éppen ezért a társadalmi szaktanulmány egy térség vagy település fejlesztésének megkerülhetetlen dokumentuma. Olyan fejlesztési elképzelések is lehetségesek – humánerőforrás-fejlesztési, konfliktuskezelő programok –, amelyeket csak társadalmi és gazdasági jellegű vizsgálattal szükséges alátámasztani.

A helyi társadalmat feltáró kutatás mellérendelt, alkalmazott szerepben van, amely kiegészíti a többi szaktanulmány megállapításait. A hazai tudományegyetemeken képzett társadalomkutatóknak eleinte szokatlan, hogy az alkalmazott célú vizsgálat ritkán fogalmazhat meg önálló kutatási kérdést, sokszor a

többi szaktanulmány fő kérdéseinek társadalmi megalapozására koncentrál. További jellemző különbség a rendelkezésre álló idő. Míg az egyetemi világban egy kutatást több évig is végeznek, addig az alkalmazott társadalomkutatás záró tanulmányát a szerződéskötés után néhány héttel-hónappal már át kell adni, lehetőleg a szaktanulmányok között elsőként, hogy a tervező kollegák is felhasználhassák az eredményeket.

A fenti gondolatmenetet egy elkerülő út és egy tornaterem létesítésének példáján mutatom be. Egy tornaterem létesítése elsősorban az iskola, másrészt az üzemeltető önkormányzat gondja. A tervezés természetesen építész, a finanszírozás pénzügyi kérdés, és felmerülhetnek más (településszerkezeti, műemléki, környezetvédelmi, oktatáspolitikai stb.) megfontolások is. Hogy a remélt társadalmi hasznok reálisak-e (többet fog sportolni az ifjúság és/vagy a veszélyeztetett korosztály, javul az életminőség, kevesebb lesz a keringési betegség, magasabb-e a várható élettartam stb.), illetve arányban vannak-e az áldozatvállalás mértékével – ennek eldöntése a társadalmi vizsgálat feladata.

Egy elkerülő út tervezése során közlekedési építőmérnöki feladat, hogy igényli-e a forgalom az elkerülő utat, és kialakíthatók-e a megfelelő csomópontok. A várostervező jogosultságú szakember kompetenciája, hogy – a közlekedésmérnökkel együttműködve – a rendezési tervbe illessze az elképzelést. Egy pénzügyi szakember állapítja meg, milyen forrásokból valósítható meg a beruházás. A társadalmi vizsgálatnak azt kell feltárnia, hogy szeretnének-e egyáltalán az emberek elkerülő utat, illetve, hogy az új út várhatóan több gondot fog-e megoldani, mint amennyit kivált. A kutatónak a válaszhoz helyi statisztikákat kell feldolgoznia (például: növekszik-e a gépjárműforgalom), meg kell figyelnie a helyben élők viselkedését (miért szállnak autóba), ki kell kérnie a véleményüket (mit gondolnak az autózásról, az új nyomvonalról stb.) meg kell különböztetnie a többségi és a kisebbségi véleményt, fel kell derítenie az útépítést kiváltó további megoldásokat, továbbá a konfliktusforrásokat és kezelésük módjait.

A két (gyakorlatból merített) példa rámutat, hogy milyen értelemben illeti „elsőség” a társadalmi vizsgálatot. A közlekedési, műemlékvédelmi, gazdaságfejlesztési, esélyegyenlőségi stb.

szaktanulmányok akkor lesznek használhatók, ha javaslataikat, megállapításaikat társadalomtudományos felmérésekre is alapozzák.

A térségi és településtervezésben a közeljövőben várhatóan és remélhetően növekedni fog a társadalmi vizsgálatok szerepe, és ennek megfelelően egyre több alkalmazott társadalomkutatóra lesz szükség. Egyrészt, a társadalmi vizsgálat közvetlen érdeke a mindenkori polgármesternek: a társadalomkutató tevékenysége az önkormányzat PR-ja, mert tevékenysége közben egyúttal kifejezi a megszólított polgárok felé, hogy véleményük fontos az Önkormányzat számára. A kutatás természetesen több mint PR, hiszen az eredmény ténylegesen beépül az önkormányzati döntéshozatalba.

Másrészt, a társadalmi vizsgálat növeli a mindenkori terv végrehajthatóságát, legyen szó koncepcióról, rendezési vagy fejlesztési tervről. Ha nagyobb a terv társadalmi megalapozottsága és monitoringja, azaz közel áll a társadalom elképzeléseihez, nagyobb a valószínűsége, hogy a terv végrehajtható lesz.

Harmadrészt, a kutató munkája a tervező kollegáknak is érdeke, hiszen csak együttműködésben valósulhat meg az a komplex szemlélet, amelyre a fejlesztési szakma többi területein, azaz urbanisták, tájépítészek, műemlékesek stb. körében megvan az igény. Negyedrészt, a társadalmi vizsgálati eredményeket is tükröző, komplex szemléletű tervezés megfelel az Európai Unió irányelveinek (például: 79/409/EGK, 2001/42/EK irányelv). Az Unióban a legkülönbözőbb fejlesztési programok során készítendő *környezeti vizsgálatok* a társadalmi és kulturális környezet feltárását is tartalmazó komplex vizsgálatokat jelentenek. A nemzeti szintű operatív programok (OP) pályázati kiírásaiban a kommunikáció, illetve a program előkészítésének és megvalósításának társadalmi monitoringja fontos szerepet kapott.

Végezetül, a társadalmi munkarészek előnye, hogy nem túl költségesek. A műszaki munkarészekről eltérően a társadalomkutatás nem igényel például talajfúrást vagy más költséges műszaki vizsgálatokat, nincs szükség drága műszerek beszerzésére, jellemzően csak néhány szakember egy-két hónapi munkáját és megszerzett szaktudását kell megfizetni.

A térségi, vidék- és településfejlesztő szakmák

Mint a bevezetőben hangsúlyoztuk, akár települést, akár nagyobb térséget vizsgálunk, alapvetően ugyanazt a módszertant követhetjük a helyi társadalom megismerésére. A módszertan ilyen értelemben biztosabb pontot jelent, mint a folytonosan változó, átalakuló intézményi környezet, amelyben a társadalmi hatástanulmányok készülnek. A változékonyság ellenére a továbbiakban egy pillanatképet vázolunk fel a települési és térségi tervezés főbb területeinek intézményi hátteréről.

A kortárs európai és hazai gyakorlatnak megfelelően napjainkban az emberi lakókörnyezet alakítása területén alapvetően három „nagy” szakmáról beszélhetünk: *település- és területfejlesztésről* és *-rendezésről*, valamint *vidékfejlesztésről*. Egyszerűen fogalmazva a településfejlesztés a településekkel, a területfejlesztés a kisebb-nagyobb térségekkel vagy régiókkal foglalkozik, a vidékfejlesztés feladata pedig a hátrányos helyzetű rurális területek, települések rehabilitációja, felzárkóztatása.

A fejlesztés intézményi keretei ugyan időről időre változnak, mégis elmondható, hogy a három nagy szakma nemcsak tevékenységének felosztásában, hanem intézményrendszerében is különbözik egymástól.

1. táblázat: a fejlesztési szakmák intézményi háttere 2008-ban

Fejlesztési szakma	Kormányzati felügyeleti szerv	Unió felügyeleti szerv (DG, Direction Générale, vagy Főigazgatóság)
Településfejlesztés Településrendezés	Önkormányzati és Területfejlesztési Minisztérium Területfejlesztési és Építésügyi Szakállamtitkárság	Nincs: szubszidiaritás elv alapján településekkel nem Uniós szinten foglalkoznak *
Területfejlesztés és -rendezés	Önkormányzati és Területfejlesztési Minisztérium Területfejlesztési és Építésügyi Szakállamtitkárság	DG for Regional Policy
Vidékfejlesztés	Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium	DG for Agriculture and Rural Development

* A szubszidiaritás elvének értelmében minden döntést azon a legalacsonyabb szinten kell meghozni, ahol az még hatékonyan megoldható. A települések ügyes-bajos dolgainak intézése ezért az Európai Unióban és Magyarországon is elsősorban a települési önkormányzatok hatáskörébe tartozik, a felügyeletet pedig alacsonyabb szintek (NUTS 1, azaz országos, vagy NUTS 2, régiós szinten) látják el.

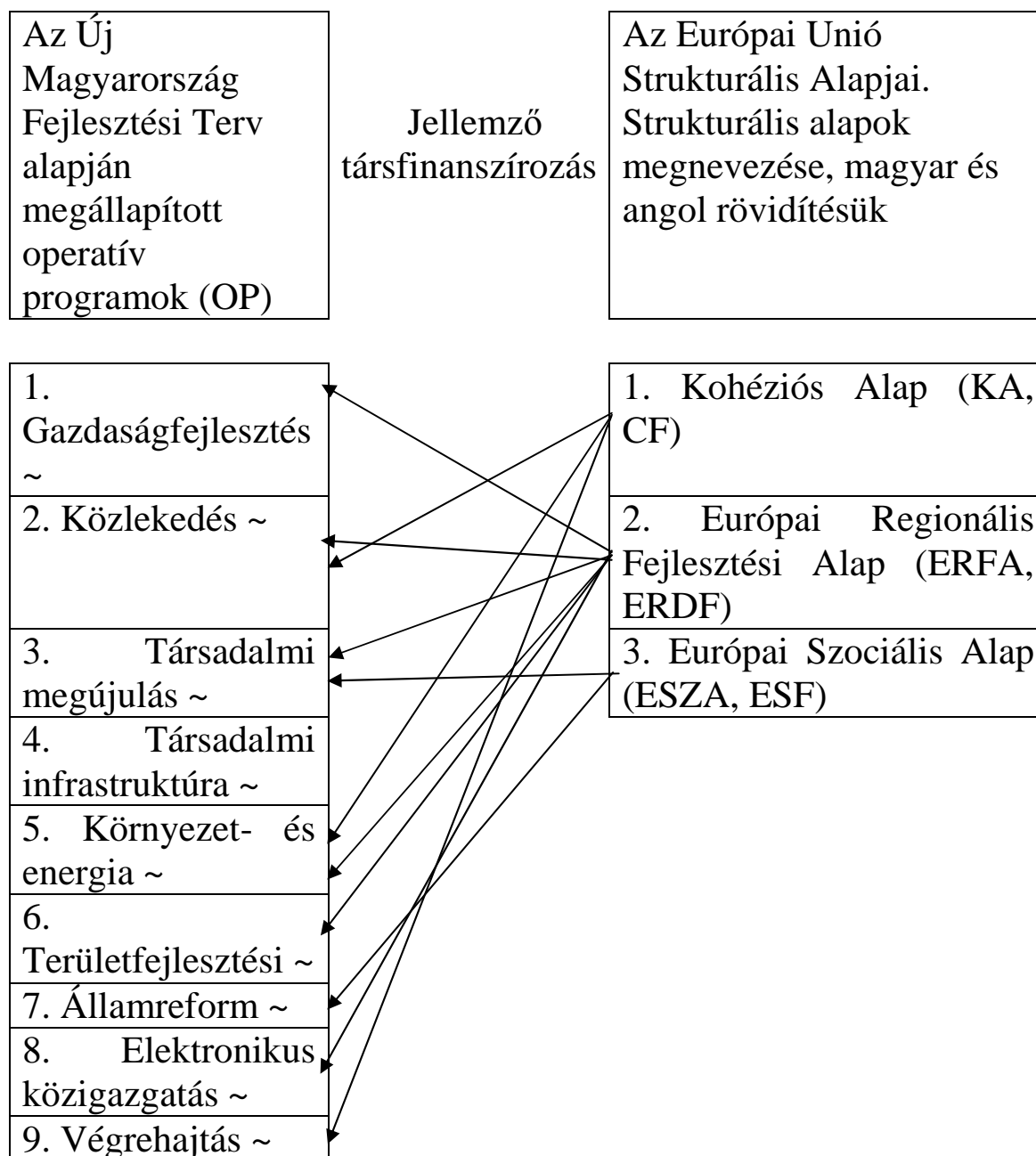
Az Európai Unióban a vidékfejlesztés, területfejlesztés és településfejlesztés kiemelt prioritások. A fejlesztési tevékenység közösségi finanszírozására szolgálnak az Unió strukturális alapjai. Az uniós alapok a hazai gyakorlattól némiképp eltérő intézményi struktúrát és filozófiát követnek. A fejlesztési törekvések alapelvei az Európa Tanács 1260/1999 határozatából olvashatók ki. A strukturális alapok tevékenységi köre között olykor átfedések találhatók, így

például a regionális fejlesztési alap támogatásaiból hátrányos helyzetű, csökkenő népességű térségek is juthatnak forráshoz, függetlenül attól, hogy ezek a vidékfejlesztés elvei alapján is támogatása szorulnak.

A fejlesztések kereteit az Új Magyarország Fejlesztési Terv (ÚMFT) határozza meg. A nemzeti fejlesztési tervek az európai uniós költségvetési ciklusokhoz illeszkedve hét évre szólnak; a jelenlegi ciklus 2007-ben kezdődött el, és 2013-ig tart. Az ÚMFT alapján az egyes országok operatív programokat (OP) fogalmaznak meg. Magyarországon öt OP került megfogalmazásra (lásd 1.2. táblázat). Az operatív programokhoz pályázatok kapcsolódnak, amelyekre térségi társulások, önkormányzatok vagy civil társadalmi szervezetek (közkeletű angol rövidítéssel: NGO-k, a *Non-Governmental Organization*, *nem-kormányzati szervezet* szókapcsolat rövidítéséből) pályázhatnak. A sikeres projektekhez az Unió strukturális alapjai társfinanszírozást biztosíthatnak. A strukturális alapok és a nemzeti alapok struktúrája nem esik egybe, mert az egyik az Unió, a másik a tagállam fejlesztési prioritásait tartja szem előtt. A következő táblázatban bemutatott megfeleltetés csak hozzávetőleges, a fő tendenciákat mutatja, amelyektől lehetnek eltérések.

2. táblázat: Magyarországi operatív programok és a társfinanszírozást biztosító strukturális alapok a hét éves tervezési időszak végéig (2007-2013.)

A táblázatban feltüntetett megfeleltetés csak tájékoztató jellegű.

A fejlesztési piac szereplői: önkormányzatok, fejlesztő cégek, közigazgatás

Bár a szakzsargon piacnak nevezi, a „fejlesztési piac” valójában redisztributív, azaz újraelosztási alapon működik, ami a központi (uniós vagy nemzeti) források helyi célú elosztását jelenti. A gazdaságnak ebben a szeletében az erőforrások megszerzéséért folytatott vetélkedés teremt kvázi-piaci helyzetet. A vetélkedés kereteit az Európai Unió tagállamaiban pályázati rendszer teremti meg. A piaci szereplők legfontosabb feladatait a pályázatok megírása, majd a nyertes pályázatok lebonyolítása és elszámolása jelenti.

A hazai fejlesztési „piac” szereplői alapvetően három szektorból kerülnek ki; a magánszférából, az önkormányzatok közül és az államigazgatásból. Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a közigazgatás által biztosított keretek között a települési vagy térségi önkormányzatok a magánszektor által biztosított szakértelem segítségével versenyeznek a fejlesztési forrásokért. A továbbiakban egy pillanatképet adunk a három szektornak hazánkban ma fellelhető jellemző szereplőiről. Fontos hangsúlyozni, hogy a mindenkori piaci helyzetnek megfelelően az európai és a hazai piaci szereplők köre gyorsan változhat. A 2004-es állapotokról nyújtott durva felbontású kép csak a pillanatnyi tájékozódást szolgálhatja egy, a piacot kevésbé ismerő ember számára. Az itt megfogalmazott, pillanatnyilag aktuális információk felett természetesen gyorsan eljár majd az idő. A jelen írás következő hét módszertani fejezetének időtállósága remélhetőleg ennél nagyobb.

1. Települési, illetve más önkormányzatok

Az önkormányzatok a fejlesztési piacon való részvétel során alapvetően a pályázati úton elnyerhető források megszerzésében érdekeltek. Ezen a piacon nem csak települési önkormányzatokra kell gondolni, a kistérségi és regionális önkormányzatok, illetve fejlesztési ügynökségek is fontos piaci szereplők. Sajátosan magyarországi helyzet, hogy a régiók és a kistérségi összefogás szintje között a nagy történelmi hagyományokkal és erős közigazgatási pozíciókkal rendelkező megyei önkormányzatok egy további tervezési szintet

jelentenek. A tervezési munka és a pályázatok egyes elemei kiegészíthetik egymást, de előfordul, hogy az egyes önkormányzatok, sőt, akár eltérő tervezési szintet képviselő önkormányzatok is egymás vetélytársaiként jelennek meg a fejlesztési piacon.

2. Magánszektor

Bár a legtöbb önkormányzat igyekszik saját szakembert alkalmazni a várható fejlesztési források becsatornázására, elkerülhetetlen a magas szakmai színvonalat biztosító önkormányzati tanácsadó cégek alkalmazása a pályázatírás, és egyre gyakrabban a lebonyolítás során. A tanácsadó cégek esetében nem kvázi-piaci, hanem valódi piaci helyzetről beszélhetünk, egy behatárolt, ám gyorsan növekvő piacon megrendelésekért küzdenek. Ma Magyarországon a következő piaci szereplők jellemzőek:

a. Tanácsadó cégek: hazai alapítású, jellemzően rendszerváltás után létrejött, kis vagy közepes tőkével működő, helyi vagy kistérségi kapcsolatokra alapozó cégek, olykor külföldi tulajdonrészrel és tudástőkével.

b. Szakértők: jellemzően a közigazgatásban és önkormányzati munkában tapasztalatot szerzett szakemberek, akik kapcsolathálójukra és szakértelmükre támaszkodva megbízásos alapon szakértői feladatot látnak el egy közigazgatási vagy önkormányzati fejlesztési munka során.

c. Tervező irodák: rendszerváltás előtti alapítású, azaz nagy múltú, elsősorban rendezési feladatokkal foglalkozó, olykor közcélokat is szolgáló, nagy létszámot foglalkoztató cégek.

d. Nemzetközi tanácsadó cégek hazai képviseletei: érdemes megkülönböztetni a nagyobb tanácsadó cégeket, amelyeknek jellemzően nem fő profilja a fejlesztési piac és az önkormányzati tanácsadás, illetve a csak a fejlesztési piacon tevékenykedő, Brüsszeli irodát is fenntartó, úgynevezett „keretszerződő” cégeket, amelyek jellemzően országos szintű projektek lebonyolításában működnek közre, és megrendeléseiket referenciáik alapján, megbízás vagy zártkörű pályáztatás útján nyerik el az Unió központjában.

3. Államigazgatás, uniós közigazgatás

Az államigazgatás és az európai uniós közigazgatás célja a fejlesztési piacon elsősorban a keretek megteremtése. Vannak azonban bizonyos programok, amelyek kifejezetten nemzeti szintű projektek lebonyolítását támogatják. Jellegzetes példa a Kohéziós Alap, amely a társult országok nemzeti kormányainak nyújt társfinanszírozást elsősorban infrastrukturális jellegű beruházások kivitelezéséhez. Bár a következő években további létszámbővülés a közigazgatásban nem várható, megfigyelhető, hogy a köztisztviselői státus presztízse növekvőben van. Az Uniós csatlakozással a magyar szakemberek előtt megnyíltak az uniós közigazgatás karrierlehetőségei is.

A lakossági egyeztetés hazai gyakorlata

A településrendezésről szóló 1997. évi LXXVIII. törvény 9. § 2. pontja leszögezi, hogy a településre vonatkozó tervezés elindulását „a helyben szokásos módon” az érintett állampolgárok, szervezetek és érdekképviselői szervek tudomására kell hozni, és részükre véleménynyilvánítási lehetőséget kell biztosítani. A törvényalkotói szándék az volt, hogy a helyi társadalom véleménye és kontrollja már a tervezés legelső pillanatától jelen legyen a tervezői gyakorlatban. Tekintsük át röviden, mit jelent lakossággal való egyeztetés kortárs hazai gyakorlata! Eltekintve néhány biztató módszertani próbálkozástól és egyedi kísérlettől, elsősorban négyféle gyakorlat honosodott meg: a *lakossági fórum*, a vonatkozó dokumentumok *közzététele*, a társadalmi *hatástanulmány* készítése és a *participációs* tervezés.

1. A *lakossági fórum* nagy előnye, hogy nyilvánossága révén komoly legitimitást jelent az önkormányzat, a tervezők és a tervezési folyamat számára. Módszertani problémái miatt ugyanakkor nem tekinthető a lakossági vélemény megismerésére alkalmas eszköznek. Az egyik gondot az jelenti, hogy a fórum nem reprezentatív. Illúzió lenne olyan időpontot találni, amikor valóban egyforma eséllyel tudnának részt venni a fórumon a településen, térségben élők. A másik gond, hogy a fórum többnyire nem, vagy rosszul moderált: sokszor néhány személy

viszi a hangot, nincs idő fontos kérdések végigbeszélésére, a kisebbségi vélemények nem kerülnek felszínre. A legnagyobb gond pedig az, hogy a lakossági fórum többnyire nem is a lakosság véleményének megismerését célozza, hanem tájékoztató jellegű. Gyakori, hogy a fórumot a tervezési folyamat lezárulása után, *ex post* szervezik meg, így a lakossági fórum eredménye mindig borítékolható (sikeres).

2. A települést érintő fejlesztési dokumentumok közzétételét az idézett jogszabály 9 § 6. pontja írja elő. A *harminc napos kifüggesztésként* emlegetett gyakorlatnak számos előnye van, például kisebb településeken az informális csatornákon keresztül az önkormányzatnál olvasható, kifüggesztett információk jól terjedhetnek. A közzététel az ellenőrizhetőség és társadalmi kontroll érzését erősíti az egyes dokumentumok szerkesztőiben. Nagyobb településeken persze nem várható, hogy az érintett állampolgárok és/vagy szervezetek többsége elolvassa a kifüggesztést, de még a helyi újságban megjelenő közlemény sem szolgálhatja kellő mértékig a társadalom tájékoztatásának ügyét. További gondot okoz, hogy a kommunikáció nem kétirányú, azaz a visszajelzések csak ritkán és hiányosan juthatnak vissza a döntéshozókhoz.

3. A *participációs tervezés* szintén ismert gyakorlat a hazai települési és térségi tervezésben. A módszer lényege a helyi társadalom különböző csoportjainak (igazgatási intézmények, helyi politikai csoportok, beruházók, civil szervezetek, véleményformáló értelmiségiek etc.) bevonása a tervezési folyamatba. A módszer nagy előnye, hogy érdekcsoportokat sorakoztat fel a terv megvalósítása mögé, miközben a döntésmegosztás révén csökkenti a tervező felelősségét. Nagyfokú legitimációt biztosít a tervnek, miközben az alacsonyabb szintű fórumoknak is beleszólást enged, így elősegíti a szubszidiaritás elvének megvalósulását.

A participációs tervezés azonban inkább egy elv, mint egy követhető módszertan. Mint minden adatgyűjtő technikánál, itt is kérdés a rekrutáció elve, azaz milyen szempontok alapján kerül be egy társadalmi csoport a tervezésbe bevontak körébe. Mivel a bevont résztvevők véleményének a módszer nagy befolyást enged, a kívül maradottaknak pedig semmit, a kiválasztás annyira torzító hatású

lehet, hogy némi tájékozottság birtokában a szereplők összetétele alapján megjósolható az adatgyűjtési szakasz végeredménye.

A participációs tervezés feltételezi, hogy előre meghatározhatók a tervben az érdekelt társadalmi csoportok, és ezért például a jövőbeni konfliktusok is kezelhetők a kialakított keretek között. Ez a megközelítés inkább rövid távon sikeres. Hosszú távon az érdekek bebetonozódása miatt a terv nem tud rugalmasan alkalmazkodni a helyi társadalom változásaihoz.

További kérdés a participáció, azaz a részvétel mikéntje. A „résztvevők bevonása” a mai magyar gyakorlatban jellemzően interjúsorozattal vagy konferencia szervezésével történik. Ha a konferencia vagy „kerekasztal” résztvevői sokan vannak, az nem az elmélyültebb munkának, inkább az ötletgyűjtésnek kedvez.

A participációs tervezés során tartott konferenciák és csoportos interjúk jellemzően túlmoderáltak. Ha a moderátor helyi személy, például a polgármester, gyakori, hogy a mindenkori helyi erőviszonyoknak megfelelően alakul ki egy-egy domináns vélemény. A vélemények irányítására egyébként szükség van, mert a résztvevők a közösségi célokon túl saját intézményi és/vagy személyes érdekeiket is képviselik. A túlmoderált beszélgetések azonban nem kedveznek az új szempontok feltárásának.

4. A helyi társadalom igényeinek és véleményének bemutatására napjainkban jobbra úgynevezett *társadalmi hatástanulmányok* készülnek. A „hatás” szó megtévesztő ebben a szóösszetételben, hiszen azt sugallja, hogy egy bekövetkezett vagy tervezett esemény hatását vizsgálja, holott a hatástanulmányok gyakran a koncepció részét, sőt, olykor gerincét jelentik. A kortárs hazai gyakorlat abból az elvből indul ki, hogy a települési vagy térségi kérdéseket a településre vagy térségre vonatkozó adatok, információk alapján lehet megválaszolni. A hatástanulmányok készítői ezért jellemzően a helyszínre vonatkozó statisztikai adatbázisok elemzésével és értelmezésével foglalkoznak. A statisztikai adatok elemzésén túl a kutatók többnyire interjúsorozatot is készítenek a település vagy térség képviselőivel, vezetőivel, melynek eredményeit a tanulmány szintén tartalmazza. Jellemző, hogy az interjúsorozat további ötleteket ad a tervezőknek, amelyeket azután tovább vizsgálnak a statisztikai adatok

tükrében. Előfordul, hogy az adatgyűjtést kérdőíves lakossági vizsgálattal egészítik ki.

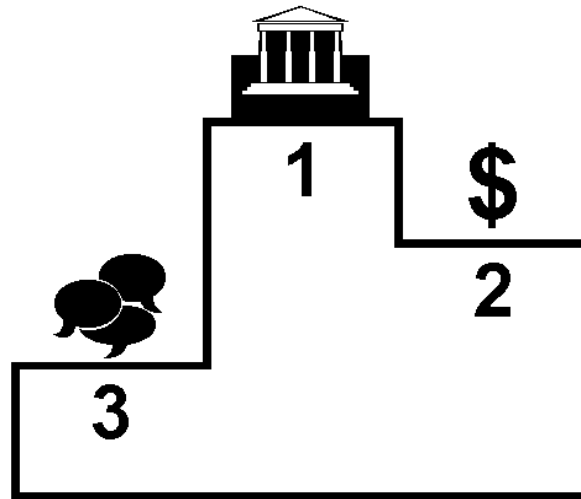
A hatástanulmányok módszertana jobbára világos és szakszerű, az adatforrások visszakereshetők, az eredmények többnyire nagy megbízhatóságúak.

A döntően statisztikai másodelemzésen alapuló társadalmi hatástanulmányoknak ugyanakkor gyakori hibája, hogy rugalmatlanul viszonyulnak a terephez, előre lefektetett kérdések mentén vizsgálódnak. Az eredmények interpretációjakor nem szempont, hogy csak a leglényegesebb összefüggéseket mutassák be, ezért sok-sok oldalnyi szakszöveget és adattáblát zúdítanak a megbízó fejére, aki ebből többnyire csak a néhány oldalas összefoglalót érti meg, a többit el sem olvassa.

Műszaki („szakmai”) dominancia a hazai településfejlesztő gyakorlatban

A hazai tervezői gyakorlatban a szabályozás és a fejlesztés viszonya egy sajátos „tyúk vagy tojás” dilemmához hasonlít. A fejlesztésben érdekelt intézmények többsége szerint a társadalom dinamikája, „fejlődése” az első, mert ez adja az alapot azokhoz a gazdasági jellegű beruházásokhoz, amelyek kapcsán a későbbiekben szabályozási, rendezési feladatok merülnek fel. Az önkormányzati és államigazgatási gyakorlatban azonban többnyire éppen fordítva történnek a dolgok: a szakemberek az objektívnek és kalkulálhatónak tekintett rendezési és szabályozási tervekből, határozatokból indulnak ki, amelyekhez képest a gazdasági kalkuláció a gyakorlatban csak mellérendelt, alkalmasint alárendelt szerepet játszik, amely nem a célt, hanem „csak” az eszközöket határozza meg. A „fejlesztési koncepció” mellékleteként készülő társadalmi szaktanulmányok szerepe még a gazdasági számításokénál is kisebb. (A témával kapcsolatban lásd *Letenyei László: A műszaki és társadalomtudományok változó viszonya a településfejlesztésben az EU-csatlakozás előtt és után.*)

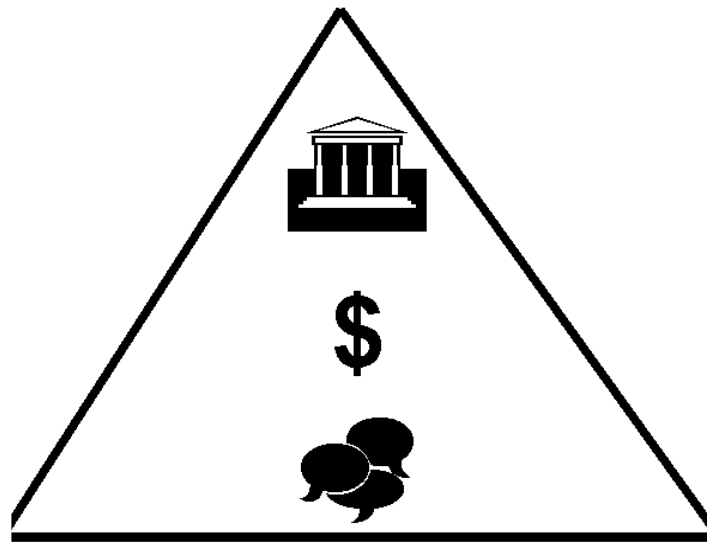
3. ábra: Értékhierarchia. Az építész, pénzügyes és társadalomtudományos szakma viszonya a hazai települési és térségi tervezői gyakorlatban.

A sajátosan „építészetinek” vagy „szakmainak” tekintett rendezési feladatok prioritása miatt a társadalmi szaktanulmányok az elmúlt évtizedekben a műszaki tanulmányokhoz váltak hasonlóvá. A tanulmányokban az „objektív”, matematikai-statisztikai elemzésen alapuló érvelés vált jellemzővé. A társadalmi „hatástanulmányok” sokszor érdektelen kimutatásokkal, túlságosan kvantitatív adatmennyiséggel halmozzák el a döntéshozókat, a valós kérdések pedig fel sem bukkannak az elemzési eljárások rutinszerű alkalmazása miatt.

Véleményünk szerint a helyi társadalom szempontjait tükröző társadalmi szaktanulmánynak az „utolsó helyezett” helyett az „első szolga” szerepében kellene újra felbukkannia a tervező szakmában. Legyen a tervezői folyamat első lépése annak feltárása, hogy mit akar a lakosság, majd vizsgálja meg az anyagi lehetőségeket a gazdasági szaktanulmány, és ezek eredményeit tükrözze a koncepció és a szerkezeti terv.

4. ábra. Dobogóból – piramist! Javasolt viszony az építész, pénzügyes és társadalomtudományos munkarészek között

Jelentős részben a mai magyar társadalomkutatókon is múlik, hogy a társadalmi szaktanulmány a tervezői folyamat alapozó tanulmányává válik-e. A társadalmi egyeztetés ma használt módszerei nem kielégítőek, nem tükrözik megfelelően a gyorsan változó helyi társadalmak valós viszonyait. A helyi társadalom leírására új módszerek alkalmazására van szükség, amelyek fel tudják tárni a helyi emberek számára valóban fontos kérdéseket, a válaszok mögött rejlő megfontolásokat, motivációkat.

A lakossági egyeztetés adekvát és korszerű módszerei

A „lakossági egyeztetés” törvény által nem definiált fogalma jelen írás értelmezésében két dolgot jelenthet: a javaslatok megfogalmazásához szükséges előzetes *adatgyűjtést*, illetve a javaslatok és a végrehajtás *monitoringját*. Az adatgyűjtés teszi lehetővé, hogy feltárjuk a helyi lakosság szándékait, ezen alapulhatnak a javaslatok. A *társadalmi monitoring* a megfogalmazott javaslatok és a végrehajtás lakossági véleményezését jelenti.

Jelen írás a társadalomtudományos adatgyűjtés és a monitoring következő módszereit ajánlja a kutatók figyelmébe:

- résztvevő megfigyelés
- mentális térkép
- fókuszcsoportos kutatás
- terephez igazodó, rugalmas kérdőív és interjú
- kapcsolatháló-elemzés

Mindezek a módszerek, bár korszerűek, nem „újak” abban az értelemben, hogy többségük több évtizedes múltra tekint vissza, hazai tudományos célú alkalmazásra is számos példa van. A hazai települési és térségi tervezési gyakorlatban azonban ezeket a módszereket ritkán alkalmazzák. A következő fejezetek az egyes módszerek bemutatásával foglalkoznak majd, és ahol erre lehetőség adódik, alkalmazott hazai példákat is bemutatunk.

A fentiekén túl számos további adatgyűjtési technika is használható a helyi társadalom megismeréséhez: kérdőívezés, interjútechnikák, statisztikai adatok gyűjtése és másodelemzése. Mindezek a módszerek nemcsak a hazai tudományos, de a hazai alkalmazott kutatásokban is jól ismertek és széles körben használatosak, ezért ebben az írásban nem kerülnek bemutatásra.

Jelen írás egyik üzenete, hogy a helyi társadalommal foglalkozó kutatónak sok időt kell fizikailag is helyben, a terepen töltenie, és a kutatási kérdéseket minél inkább terepbarát módon érdemes megközelítenie. Egy fejezetet ezért arra szántunk, hogy bemutassuk a kérdőívezés, interjútechnikák és a statisztikai adatok gyűjtésének terepbarát, a helyi társadalom sajátosságaihoz alkalmazkodó, rugalmas gyakorlatát.

Jelen írás nem tárgyal adatfeldolgozási technikákat. Bár a kvalitatív adatfeldolgozási technikák magyar nyelvű irodalma hiányos, ennek az űrnek a betöltésére nem vállalkozhatunk. Az ajánlott irodalmak között néhány adatfeldolgozással foglalkozó angol nyelvű kötetet, míg a különböző kvantitatív módszerek megismeréséhez elsősorban magyar nyelvű irodalmakat ajánlunk az olvasó figyelmébe.

A hazai települési és térségi tervező szakemberek, és ez a megállapítás nem csak a társadalomkutatókra vonatkozik, többnyire készpénznek veszik, hogy megállapításaikat, észrevételeiket át tudják adni a megbízónak. Ez a gyakorlatban sajnos sokszor nincs így: a kutató és a megbízó gyakran nem egy nyelvet beszél, és előfordul, hogy meg nem értettség miatt a megfigyeléseknek csak egy töredéke kerül át a gyakorlatba. Jelen írás utolsó fejezete az interpretáció kérdésével foglalkozik, ahhoz próbál segítséget nyújtani, miként adhatjuk át eredményeinket úgy, hogy üzenetünk minél nagyobb része eljusson azokhoz, akiket illet.

Az alkalmazott terepkutatás menete

Az alkalmazott terepkutatás során sok dolog másként alakul, mint a tudományos kutatások során. A legfontosabb talán az idő-dimenzió: míg egy antropológiai terepmunkát jellemzően három-négy, egy szociológiai kutatást legalább egy-két évre terveznek, addig egy települési vagy térségi társadalmi szaktanulmányt néhány hónap alatt kell összeállítani. Települési koncepciók esetében a tervezési időtartam ugyan egy év is lehet, ám mivel a települések sokszor egy időben adják ki a megbízást a koncepció és a szerkezeti terv elkészítésére, a társadalomkutatónak, ha azt szeretné, hogy javaslatait figyelembe vegyék, célszerű megelőznie a szerkezeti terven dolgozó munkatársakat, és már két-három hónapon belül körvonalaznia elképzeléseit.

A többnyire az állami szektorhoz köthető tudományos kutatásokkal szemben az alkalmazott kutatások költségvetési korlátja kemény, a kutatás költségeit jobbra a minimumra akarják szorítani. További különbség, hogy a megbízó részéről kifejezett igény merül fel bizonyos kérdések vizsgálatára, sőt, olykor bizonyos módszertan követésére is.

A TeTT Consult tapasztalatai alapján kijelentheti, hogy az adekvát módszertan követése nem jelent több költséget vagy időt, mint a rutinszerű felmérések. Az adekvát adatgyűjtési technikák meghatározása összetett dolog, a terep sajátosságain és a kutatás céljain kívül az időbeni és anyagi korlátokat is figyelembe kell venni. Anélkül, hogy mindezeket a szempontokat számba vennénk, a

továbbiakban ismertetünk egy 13+1 pontból álló javasolt „menetrendet” a kutatás folytatására. Hangsúlyozzuk, hogy ahogy nincs két egyforma terep, úgy nincs két egyforma kutatás sem. A „menetrend” ezért nem egy követendő lépéssort, hanem a javasolt adatgyűjtési és feldolgozási szakaszok egy lehetséges forgatókönyvét jelenti, amelytől azonban minden egyes kutatás során el lehet, és többnyire el is kell térni.

A terepkutatás lehetséges menetrendje

1. Terepbejárás
2. Önkormányzati interjúsorozat
3. Virilis interjúsorozat
4. KSH- és önkormányzati adatok elemzése
5. Kistérségi interjúsorozat
6. Mentális térkép szerkesztése
7. Fókuszcsoporthoz: kulcskérdés, véleményháló
8. Kérdőíves reprezentatív adatfelvétel
9. Előzetes javaslatok
10. Javaslatok monitoringja fókuszcsoporthoz
11. Javaslat konfliktuskezelésre
12. Interpretáció (tanulmány elkészítése)
13. Végrehajtás monitoringja
- +1: Prezentáció

A továbbiakban az egyes pontok leírása következik.

1. Terepbejárás

Egy település vagy térség társadalmi szaktanulmányának elkészítésére vállalkozó kutató kezdetben nem ismeri a terepet. Hasznos, ha a kutatás megkezdésekor először bejárja a vidéket, a települést, akár térkép nélkül is, és itt-ott beszélget az emberekkel. Fontos, hogy az embernek legyen egy képe a térségről, amikor interjúzni kezd, nehogy beszélgetőpartnerei megmosolyogják tájékozatlanságáért.

2. Önkormányzati interjúsorozat

Általában javasolt a megbízó térségi vagy települési önkormányzat tagjait egy interjúsorozat keretében felkeresni. Véleményük kiemelten fontos, hiszen a helyi közösség tagjai a választáson éppen azzal a bizalommal ruházták fel őket, hogy képviseljék a körzet lakosainak érdekeit. Célszerű, ha az interjúsorozat strukturálatlan, ám az időközben elhangzott kérdéseket a többiektől is kérdezzük meg. Ezáltal az interjúvázlatunk egyre inkább strukturált lesz. A polgármesterrel többször is készíthetünk interjút.

3. Virilis interjúsorozat

A századfordulóról ránk maradt szóval *virilis*nek nevezzük a legtöbb helyi adót fizető gazdasági egységeket, polgárokat. A virilis, épp azzal, hogy vállalkozása adóját helyben fizeti, és nem feltétlenül a legelőnyösebb helyszínen, kifejezte lokálpatrióta érzését. A velük folytatott interjúsorozatnak elsősorban a tervezett beruházásokra és a helyi gazdaság kérdéseire érdemes fókuszálnia. A virilisek, ezek a cselekvőképes, nagy befolyással és érdekérvényesítő képességgel bíró helyi „aktorok”, és helyi érzelmű emberek többnyire erőteljes elképzelésekkel rendelkeznek a település egészére vonatkozóan is, amit a tervezőnek gyakran érdemes figyelembe vennie.

4. KSH- és önkormányzati adatok elemzése

Néhány alapvetőnek tekintett statisztikai adat feldolgozása és bemutatása általában elvárás a társadalmi szaktanulmányokkal szemben. Ilyenek például az alapvető demográfiai adatok, ingatlanpiaci jelzőszámok, a helyi gazdaság főbb mutatói. Ezek egy része helyben is begyűjthető, a többi a megyei KSH-tól vagy más adatbázisból megszerezhető. Az interjúsorozat során is felszínre kerülhet olyan vélekedés, amelynek érdemes utánajárni statisztikai adatok alapján.

5. Kistérségi interjúsorozat

Mind az önkormányzatok, mind a helyi gazdaság szereplői részéről felmerülhetnek olyan projektötletek, amelyek települések közötti hálózat kiépítésével valósíthatók meg eredményesen. Ezek vizsgálatához elengedhetetlen a potenciális partnertelepülések szándékainak megkérdezése. Ez általában a helyi jegyző vagy szakintézmény vezetőjének interjú megkeresését jelenti. Sokat tanulhatunk a már meglévő együttműködések hálózatainak feltérképezéséből is.

6. Mentális térkép szerkesztése

A helyi lakosságnak a környezetéről alkotott képét speciális interjútechnikával, illetve azt kiegészítő kérdőíves felméréssel ismerhetjük meg. A mentális térkép szerkesztése a kutatás bármely időszakában alkalmazható, de többnyire a kutatás legelején kell összeállítani, egyrészt azért, mert könnyen gyűjthető információ (mindenki szívesen idegenvezető a saját háza táján), másrészt pedig, mert az eredmények jól hasznosíthatók a kutatás további szakaszaiban.

7. Fókuszcsoport: kulcskérdés, véleményháló

Amikor az interjúsorozatok eredményeképp már kialakulóban vannak az elképzeléseink a helyben fontos kérdésekről, akkor érdemes ezeket több fókuszcsoportban is végigbeszélni. A fókuszcsoportos vizsgálat alkalmas a legfontosabb kérdések kiszűrésére és a véleménykülönbségek, valamint az érdekellentétek feltárására.

8. Kérdőíves reprezentatív adatfelvétel

A korábbi „puha” módszerek révén kiszűrt legfontosabb kérdésekre vonatkozóan gyakran már csak az a kérdés, hogy a lakosság többsége miként vélekedik, vagy milyen tulajdonságokkal rendelkezik. Ezen kérdések megválaszolására a reprezentatív kérdőíves adatfelvétel a leginkább alkalmas. Általában igaz, hogy a telefonos kérdőívezés könnyebben kivitelezhető, a hazai telefonálási szokások gyors változásai miatt ezek reprezentativitása gyakran megkérdőjelezhető. Mivel a lakcímbelijelentések sem feltétlenül követik az élet ritmusát, a legbiztosabb módszer napjainkban talán a visszatérés a kérdőívezés hőskorába, és bekopogtatni minden n-edik otthonba.

9. Előzetes javaslatok

A felmérés eredményeképpen már tudnunk kell a kutatási kérdéseinket és a válaszokat is. A megbízás értelmében azonban jobbra javaslatokat kell megfogalmaznunk. A javaslatnak egyszerűnek kell lennie, ezért nem tükrözheti a maga teljességében a helyi társadalom komplexitását. Bár a kutatási dokumentációban módunk van a javaslat mögött álló szempontokat részletesebben is bemutatni, a javaslat megfogalmazása mégis a kutató felelőssége marad.

10. Javaslatok monitoringja fókuszcsoportos vizsgálattal

Az alkalmazott kutatás során az idő rövideje miatt a kutató nem bízhat abban, hogy megtanul a terepen élők fejével gondolkodni. Elkerülhetetlen, hogy egy újabb vizsgálattal ellenőrizze, javaslatairól mit gondolnak a helyben élő emberek. A fókuszcsoportos vizsgálat a monitoring egyik alkalmas eszköze lehet.

11. Javaslat konfliktuskezelésre

Nagyon ritkán lehet olyan javaslatot megfogalmazni, amely minden társadalmi csoportnak egyaránt kedvező. A monitoring során választ kell találni arra, hogy a kedvezőtlen helyzetbe került csoportokat milyen módon lehet kompenzálni. Fontos, hogy a kompenzáció és a konfliktuskezelés a vizsgálat és a javaslat részét képezze.

12. Interpretáció (tanulmány elkészítése)

A hazai gyakorlatban a kutatás végeztével a tervezők két hibát szoktak elkövetni. Egyrészt hiba feltételezni, hogy amit tudnak, azt le tudják írni. Másrészt pedig nem megalapozott azt remélni, hogy amit leírtak, azt mások hozzájuk hasonlóan fogják értelmezni. Jelen írás az antropológiai kutatásokból ismert *interpretáció*, azaz tolmácsolás fontosságára hívja fel a figyelmet. Eszerint a megközelítés szerint a terep és a kutató világa más nyelven beszél, más nyelven fogalmazza meg a kérdéseit. A kutatónak komolyan kell vennie a „fordítói” munkát, azaz hogy miként tudja úgy megfogalmazni tereptapasztalatait, hogy az eredeti jelentésből minél kevesebbet veszítsen. Ehhez hasonlóan a megbízó is más nyelvet beszél, mint mi, és a javaslatainkat akkor érti meg tökéletesen, ha az ő nyelvén sikerül azokat megfogalmaznunk.

13. Végrehajtás monitoringja

A tanulmány elkészültével jobbára véget ér a megbízás. Ám éppen azért, mert a javaslatokat nem feltétlenül értelmezi egyformán a kutató és a megbízó, egyfajta morális kötelesség a tanulmány sorsának, a javaslatok vitájának figyelemmel kísérése és a végrehajtás monitoringja.

+1: Prezentáció

Jellemző, hogy a kutatót felkérlik a kutatási eredmények prezentációjára lakossági fórumon, képviselőtestületi ülésen.